

Pedaqoji-psixoloji elmlər

UOT 37

E.A.Ağayeva

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
aagayevaesmira@gmail.com*

İBTİDAİ SINIF ŞAĞIRDLƏRİNDƏ BƏDİİ ƏSƏRLƏRƏ MARAQ OYADILMASI VƏ MÜTALİƏ MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI

Açar sözlər: ədəbi-bədii kompozisiyalar, uşaq psixologiyası, psixoloji və pedaqoji vəziyyət

Müasir dövrdə informasiya əsrində keyfiyyətli cəmiyyət qurmaq və bu cəmiyyətin mədəni-intellektual keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək aktual məsələlərdən biridir. İnformasiya əsrində insanların texnologiyalara yiyələndiyi bir dövrdə savadın, biliyin olması vacib şərtidir. Bir cəmiyyətdə nə qədər çox insan mütaliə ilə məşğul olarsa, o cəmiyyət bir o qədər yüksək intellektual səviyyəyə malik olur. İnsan üçün kitab həmişə əxlaqi, estetik və mənəvi dəyərlərin dərk edildiyi dünyaya açılan pəncərə olub. Ədəbi əsərin qavranılması prosesi fəal yaradıcılıq fəaliyyətini əhatə edir, bu zaman oxucu müəllifin mətni əsasında onun fərdi baxışını əks etdirən ikinci dərəcəli obrazlar yaradır. İkinci dərəcəli obrazların müxtəlifliyi (yazılı, musiqili, vizual, teatral) bədii aləmi müxtəlif rakurslardan dərk etməyə imkan verir, nəticədə dolğun, çoxşaxəli, sintezləşdirilmiş obraz yaradır. Tədqiqatın əsas məqsədi ibtidai sinif şagirdlərinin bədii ədəbiyyatı oxuyarkən qavrayış səviyyəsini yüksəldəcək bədii mətnlərin oxunması və təhlili xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, təhsilverənlərin müasir tələblərə cavab verən standartlarla bu prosesi sürətləndirməsindən ibarətdir.

Э.А.Агаева

ПРОБУЖДЕНИЕ ИНТЕРЕСА К ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ПРОИЗВЕДЕНИЯМ И ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Ключевые слова: литературно-художественные произведения, детская психология, психолого-педагогическая ситуация

Построение качественного общества в информационную эпоху и развитие культурно-интеллектуальных качеств этого общества является одной из актуальных задач современности. В век информации, когда люди осваивают технологии, важно обладать грамотностью и знаниями. Чем больше людей в обществе занимаются чтением, тем выше интеллектуальный

уровень этого общества. Для человека книга всегда была окном в мир, где осознаются нравственные, эстетические и духовные ценности. Процесс восприятия литературного произведения предполагает активную творческую деятельность, в ходе которой читатель на основе авторского текста создает вторичные образы, отражающие его личную точку зрения. Разнообразие вторичных образов (письменных, музыкальных, визуальных, театральных) позволяет понять художественный мир с разных сторон, в результате создается целостный, многогранный, синтезированный образ. Основная цель исследования – определить особенности чтения и анализа художественных текстов, которые позволят повысить уровень понимания учащихся младших классов при чтении художественной литературы, а педагогам – ускорить этот процесс с помощью стандартов, отвечающих современным требованиям.

E.A.Aghayeva

CULTIVATING INTEREST IN LITERARY WORKS AND FORMING A READING CULTURE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Keywords: literary and artistic works, children's psychology, psychological and pedagogical situation

Building a quality society in the information age and developing the cultural-intellectual qualities of this society is one of the urgent issues in modern times. In the age of information, when people master technologies, it is important to have literacy and knowledge. The more people in a society engage in reading, the higher the intellectual level of that society. For man, the book has always been a window to the world where moral, aesthetic and spiritual values are understood. The process of perceiving a literary work involves active creative activity, during which the reader creates secondary images based on the author's text that reflect his personal point of view. The variety of secondary images (written, musical, visual, theatrical) allows to understand the artistic world from different perspectives, as a result, it creates a complete, multifaceted, synthesized image. The main purpose of the research is to determine the features of reading and analysis of literary texts that will increase the level of comprehension of elementary school students while reading fiction, and for educators to accelerate this process with standards that meet modern requirements.

Ədəbi əsərin öyrənilməsində musiqili, vizual və teatral ikinci dərəcəli obrazların yaradılması bədii qavrayışın inkişafına kömək edir, kiçik yaşlı şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin palitrasını genişləndirir. Ədəbi əsərin dərk edilməsi prosesində fəal yaradıcı fəaliyyəti xarakterizə edən şagirdin ədəbi-bədii inkişaf dinamikasının meyarları qavrayışın emosionallığı, ikinci dərəcəli obrazların yaradılmasında fəallıq, bədii obrazı çevirmək bacarığı, qavrayışın tamlığı, qavrayışın adekvatlığı, mühüm rol oynayır. Statistika görə günümüzdə oxuculuq sayına görə dünya siyahısında aşağı yerləri

tutduğumuz bu gün bu problemin nə qədər ciddi olduğunu ortaya qoyur. Ədəbi əsərlərin günümüzdə oxunmamasının və ya az oxunmasının gələcəkdə bir çox problemlərə yol açacağı faktı qaçılmazdır. Bu gün günümüzdə bədii ədəbiyyatın az oxunması, bir çox problemlərin əsasını təşkil edir. Xüsusilə ibtidai sinif şagirdlərinin bədii ədəbiyyata marağının az olması, 5-9-cu sinif şagirdlərinin tədris olunan əsərləri yalnız dərslərdə verilən hissəni öyrənməklə kifayətlənməsi, bir çox ədiblərin əsərlərindən məlumatsız olması problemin nə qədər ciddi olması məsələsini ortaya qoyur. Bununla yanaşı, ibtidai məktəb yaşlı uşaqlar arasında müəllimə maraq da hələ də kifayət qədər yüksək deyil [1, s.132-135]. Günümüzdə orta məktəb şagirdləri arasında oxumağa, müəllimə marağın az olması tendensiyası müşahidə olunur. Bu marağın itməsinin səbəbləri müxtəlifdir. Burada müəllimin əsəri və müəllifi düzgün təqdim etməməsi, müəllimə vərdişlərinin aşılınmaması, ədəbi-mühitin düzgün qurulmaması və s. kimi əsaslı səbəblər meydana çıxır. Çünki hər bir şagird ilk növbədə öz müəlliminin əsəridir. Müəllimin, xüsusilə Azərbaycan dili, ədəbiyyat müəllimlərinin şagirdlərin ədəbi-bədii kompozisiyalar vasitəsilə inkişafını həyata keçirmək kimi vəzifəsi gələcəkdə şagirdin bir fərd, bir şəxsiyyət kimi inkişafının əsas göstəricisidir. Həmçinin bütün bunlar uşaqların yaradıcılıq potensialının zəifləməsi, yaradıcı hərəkətlər dairəsinin yoxsullaşması, hiss təəssüratlarının və sensor-harmonik fəaliyyətin kəskin daralması ilə əlaqələndirilir. Şagird nə qədər çox müəllimə edirsə, onun söz bazası, fikri tam şəkildə ifadə etmək qabiliyyəti daha da inkişaf edir. Özünü ifadə etmə bacarığı formalaşır. Ona görə bu prizmadan yanaşdıqda, müəllimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

Son onillikdə kiçik yaşlı məktəblilərin ədəbi təhsilinə maraq yaratmaq üçün bir sıra addımlar atılmışdır [6, s.157-158]. Lakin hələ də nəticə ürəkəçən deyil. Düşünürük ki, şagirdlərdə müəllimə mədəniyyətinin və vərdişlərinin formalaşması məktəb, müəllim və valideyn tandeminin sıx əlaqəsi ilə inkişaf edə bilər. Bu həm də öz növbəsində təhsilə yeni baxış aspektindən bir yanaşma metodu kimi çıxış edə bilər. Təhsilçilərin və təhsilverənlərin bu istiqamətdə apardıqları hər bir yenilik, informasiya əsərində oxumaq maraqlarının və vərdişlərinin azalma tendensiyası müşahidə olunduğu bir cəmiyyətdə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Müəllimin bir proses kimi vəzifələri müəyyən edilərkən hazırda onun nəinki tətbiqi əhəmiyyəti (müxtəlif elmi sahələrdə bilik əldə etmək üçün) vurğulanır, həm də bədii ədəbiyyatın müəlliminin estetik inkişafı üçün imkanları göstərilir. Müəllimə bu gün də kifayət qədər aktuallığını saxlayaraq, şagird və müəllim üçün əsaslı mənbə, bilik rolunu oynayır. Tədrisən şagird üçün nəzərdə tutulmuş və icazə verilən çərçivədə düşünməyə, yaratmağa imkan verən baxışlar və onların tətbiqi pedaqogikası tədris praktikasını tərk edir. Təbii ki, bu müsbət bir tendensiyadır və bu gün şagirdin sərbəst şəkildə özü qərar

verməsi demokratik cəmiyyətin inkişaf prinsiplərinə əsaslanır. Şagird sərbəst şəkildə istədiyi bədii ədəbiyyatı mütaliə edə bilər. Alimlər Z.N.Novlyanskaya, T.G.Romzaeva, X.İ.Temirov vurğulayır ki, bugünkü cəmiyyətin tələbi hələ kifayət qədər öyrənilməmişdir. Şagirdin bədii əsəri tam qavraması, qavrayış səviyyələrinin vahid təsnifatına uyğun olaraq qiymətləndirilməsi və işin təhlili prosesində adekvat qavrayış formalaşması birgə (müəllimlər və şagirdlər) düşünülməli və təhlil olunmalıdır. Bu da zaman keçdikcə şagirdin mənəvi dünyasının inkişaf etməyinə imkan verəcəkdir [2, s.70-72]. Eyni zamanda, ibtidai siniflərdə sinifdə və sinifdənkənar oxunun müasir metod və texnologiyalardan istifadə edərək müəllimlər tərəfindən səmərəli istifadə olunması prioritet istiqamətlərdəndir. Şagird asanlıqla istədiyi kitabı istifadə etdiyi elektron daşıyıcıya yükləyir və oxuyur. Bu da öz növbəsində həm vaxt itkisini azaldır, həm də rahat şəkildə bütün kitabı kiçik bir daşıyıcıda birləşdirir. Problem yalnız yuxarı sinif şagirdləri üçün deyil, ibtidai sinif şagirdləri üçün də həll olunmalıdır. İbtidai sinifdə şagirdlərin fənlərin öyrənilməsinə, xüsusilə də kiçik yaşından mütaliyəyə marağı çox vacibdir. Bu, ilk növbədə gələcəkdə şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında əsas amillərdən biridir. Bildiyimiz kimi, mütaliə özünüifadənin, nitqin əlifbasıdır. Şagirdin gələcəkdə öz fikrini aydın ifadə etməsinə gedən yol mütaliədən, söz ehtiyatının zəngin olmasından başlayır. Bu aspektdə müəllimin düzgün istiqamətləndirməsi, düzgün yol göstərməsi çox vacibdir [5, s.350-352]. Müəllim monitorinq apararaq uşaqların mütaliyəyə marağının niyə az olmasını araşdırmalıdır. Xüsusilə ibtidai sinifdə aparılan monitorinqin nəticələrinə əsasən ibtidai sinifdə oxumağı öyrətməyin müasir formaları müəyyən olunmalıdır. Lazım gələrsə, seçmə üsulu ilə müxtəlif yollarla, şagirdin kitaba maraqla oyanmasına şərait yaradılmalıdır. Bütün mənfi halların aradan qaldırılması üçün nə etməliyəm sualını hər müəllim ilk növbədə özünə verməlidir.

Rus pedaqogikasının baniləri K.D.Uşinski və L.N.Tolstoy bədii mətnlərlə işləməyin əsaslarının şagirdin inkişafına böyük töhfələr verdiyini öz əsərlərində qeyd etmişdilər. Bundan başqa L.N.Tolstoyun uşaq ədəbiyyatına verdiyi töhfələr, uşaq mütaliəsi prosesinin bir sıra müasir mütərəqqi oxu üsullarında əsas olan təlimatları tərtib etməyə imkan verdi. Zamanında L.N.Tolstoy uşaq yaradıcılığına diqqət yetirən və uşağın ona xas olan hər şeyi təzahür etdirməsi üçün "şərait yaratmaq" zərurəti haqqında danışarlardan biri olmuşdur. Həmçinin o, öz növbəsində əsərin məzmununun mənimsənilməsi ilə estetik qavrayış arasındakı ziddiyyətin metodoloji problemini ilk müəyyən edənlərdən biri hesab olunur. Bədii ədəbiyyat oxumağın bu iki komponentinin üstünlüyü ilə bağlı müzakirələr hələ də davam edir. K.D.Uşinski məktəbin ən mühüm vəzifələrindən birini "uşağı kitabla ağılabatan söhbətə öyrətməkdə" görürdü [9, s.265-266]. Bu

problemi həll etmək üçün müəllim müxtəlif iş növləri əsasında oxuduqlarının məzmunu, təhlili və mənimsənilməsi üzərində işləmək üçün əlverişli şərait yaratmalıdır [3, s.95-96]. Respublikada inkişafın keçid mərhələsi şəraitində tərbiyə və təhsilin müasir tələbləri nəzərə alınmaqla müasir fərdi və ictimai şüur formalaşır, şüur formalaşdırıcı dərslərin keyfiyyəti daim yüksəlir. Akademik M.Lütfulloyevin fikrincə, ibtidai siniflərdə oxu dərsləri didaktik və tədris planlarının utilitar məqsədlərindən əlavə, bədii əsərlərin uşaqlar tərəfindən adekvat qavranılması ilə bağlı problemin həllinə hesablanmalıdır. Çox vaxt bədii əsəri oxuyarkən uşaqlar təsvir olunanları qeyri-dəqiq və hətta səhv qəbul edirlər, çünki oxu dərslərində müəllim bədii ədəbiyyatla bağlı qabiliyyətləri məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirmir. Akademik F.Şərifzadə iddia edir ki, bədii əsəri obrazlı təhlil etmək bacarığı öz-özünə formalaşmır. Əgər bu yoxdursa, o zaman oxucu yalnız personajların əsas hərəkətlərini qavrayır, süjetin gedişatını izləyir və əsərdə onu çətinləşdirən hər şeyi qaçıdır. Bu oxu tərzində uşaqlarda sabitləşir və hətta yetkinlik yaşına qədər də davam edir. F.Şərifzadənin fikrini davam etdirən professor R.K.Qurbanov yazır ki, şagirdin qüsurlu qavrayış mexanizmi və həqiqi bədii əsərdən uzaqlaşması əsərin süjet xətti və obrazları haqqında mücərrəd fikir formalaşdırır. Şagird sxematik fikirləri mənimsəyir, bəzən əzbərləyir, lakin mahiyyətini dərk etmir, əsəri açma bilmir [4, s.40-42]. Bu isə sonradan şagirdin təxəyyülündə bir sıra problemlərin meydana gəlməsinə yol açır. Bundan çıxış yolu əsərin və obrazların geniş təhlil olunması, əsas məğzin, ideyanın orta qoyulmasında şagirdə dəstək olan müəllimin ona yaradıcı yanaşmasıdır. Beləliklə, tədqiqatın göstərdiyi kimi, bədii ədəbiyyat təkcə təhsil deyil, həm də şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafının tərbiyəvi vəzifələrini həll edir. Bədii əsərlərin oxunması ibtidai sinif şagirdlərində əxlaqi fikirlərin formalaşmasına, hiss və emosiyaların inkişafına kömək edir [7, s.199-200]. Uşaqlar dostlara, sinif yoldaşlarına, qohumlara münasibət haqqında konkret fikirləri genişləndirirlər. Uşaq artıq məktəb yaşlarından özündə ədəbiyyat bazası formalaşdırmağa başlayır. Bu baza ona gələcəkdə özünü düzgün və dolğun şəkildə ifadə etməyə zəmin yaradır. Ədəbiyyat bacajının zəngin olması, dünya ədəbiyyatı nümunələri ilə yaxından tanışlıq, bədii əsərlərin analizi, onların psixoloji və fəlsəfi aspektdən təhlili şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bütün bu sadaladıqlarımızı nəzərə alaraq, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, şagirdlərin ədəbi-bədii kompozisiyalar vasitəsilə inkişafının həyata keçirilməsi şagirdin gələcək inkişafı, özünüdərk etməsi üçün vacib amildir. Xüsusilə bu anlamda psixoloji və pedaqoji şəraitin nəzərə alınması həm məktəbin, həm valideynin üzərinə düşən məsuliyyətdir. Sağlam şagird, sağlam cəmiyyət deməkdir. Bu yaxınlaşmada oxumağa maraq, mütaliə vərdişlərinin aşılması vacib faktor

kimi çıxış edir. Məhz buna görə onlarda oxumağa, mütaliyəyə meyil fəal inkişaf edərsə, onda şagirdin təfəkküründə təkcə hərflərin formalaşması prosesləri baş verməyəcək, həm də oxuduqları təəssüratların xarici ifadə anı olacaq, ki, bu bizim tədqiqatın aktuallığını ifadə edir [8, s.64-65].

Düşünürük ki, tədqiqatın mövzusu ibtidai sinif şagirdlərinə düzgün ədəbi nitqin formalaşmasına töhfə verən bədii əsərləri oxumaq və təhlil etməklə yanaşı, şagirdlərin yaradıcı istiqamətdə öz potensiallarını göstərmək imkanını da ortaya qoyacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. *Аткинсон Р.* Человеческая память и процесс обучения. М.: Прогресс. 1980, 84 с.
2. *Бабанский Ю.К.* Оптимизация процесса обучения. М.: Просвещение. 1982, 108 с.
3. *Васильева М.С., Сморокова М.И., Светловская Н.Н.* Актуальные проблемы методики обучения чтению в начальных классах. М.: Просвещение, 1997, 95 с.
4. *Божович Л.И.* Проблемы формирования личности / под. ред. Д.И.Фельдштейна, 2-е издание. М.: Издательство «Институт практической педагогики», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1997, 352 с.
5. *Маков Б.В.* Становление формальных методов в логике отношений: дис. ... канд. филос. наук. Санкт-Петербург. 2001, 155 с.
6. *Оморокова М.И.* Оценочные элементы в словарном запасе младших школьников // Развитие речи / Под ред. Н.С.Рождественский. М.: Просвещение, 1970, 158 с.
7. *Светловская Х.Х.* Внеклассное чтение в 1 классе. М.: Просвещение, 1981, 200 с.
8. *Тихомиров Д.Т.* Развитие, умение читать самостоятельно. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1989, 65 с.
9. *Ушинский К.Д.* Сборник сочинений. М.: АПН РСФСР, 1949, 266 с.

Redaksiyaya daxil olub 21.11.2023